

Радосав Туцовић*

Институт за савремену историју, Београд

Давор Ступић**

Институт за новију историју Србије, Београд

ЗЛОЧИН У СКЕЛИ 1941: ИЗМЕЂУ ИСТОРИЈСКИХ ЧИЊЕНИЦА И ДРУШТВЕНОГ НАРАТИВА У СОЦИЈАЛИСТИЧКОЈ ЈУГОСЛАВИЈИ***

Сажетак

Злочин који је 15. августа 1941. године у селу Скела извршио 64. резервни полицијски батаљон немачке Полиције поретка представља један од првих масовних злочина над цивилним становништвом у окупираној Србији. Стрељано је 42 притвореника из логора на Бањици и 14 локалних мештана, док је велики део села запаљен. Немачки окупатор је овим злочином желео да створи пример одмазде и да застрашивањем спречи будуће нападе на своје снаге, па је вест о злочину била истакнута на радију, у новинама и на плакатима. Истраживачко питање рада гласи: на који начин сећање на злочин у Скели обликује локални идентитет и како се у том процесу преплићу чињенице и митови? Полазна хипотеза је да је, иако засновано на стварном страдању, сећање на злочин

---

* Имејл адреса: radosav.tucovic@isi.ac.rs; ORCID: 0000-0002-7129-0434.

** Имејл адреса: davorstipic89@gmail.com; ORCID: 0000-0001-8153-7536.

*** Овај рад представљен је у оквиру конференције „Перспективе политичких наука у савременом друштву IV”, одржане 4–5. децембра 2025. године у организацији Института за политичке студије, Београд.

подложно митологизацији и политичкој инструментализацији, што доводи до стварања наратива који одступају од историјских чињеница. У раду се анализирају меморијалне праксе, подизање споменика, именовање улица и комеморативни ритуали. Посебна пажња посвећена је наративу да је Скела „прво село које је горело у Србији”, који, иако нетачан, траје до данас. Закључак је да култура сећања на злочин у Скели има значајно место у локалној култури сећања, али да су вести о њему стигле и до глобалних институција посвећених меморијализацији злочина и страдања током Другог светског рата, као што је Топографија терора у Берлину.

Кључне речи: Други светски рат, Окупирана Србија, Социјалистичка Југославија, Култура сећања, Злочини, Скела.

ИСТРАЖИВАЊЕ И МЕТОДОЛОГИЈА

Ово истраживање представља историографски преглед злочина у селу Скела и његове касније меморијализације, и базирано је на различитим историографским изворима, углавном данас похрањеним у Архиву Југославије, Државном архиву Северне Рајне – Вестфалије, као и Народној библиотеци Србије. У прворазредне историографске изворе спадају пре свега документа настала крајем Другог светског рата, деловањем Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача, која је на терену утврдила чињенице о злочину, идентификовала жртве и прикупила преко стотину пријава ратне штете, од породица које су злочин претрпеле. Такође, у истраживању су коришћени послератни судски списи, који се тичу утврђивања одговорности лица која су злочин наредила, као и документа везано за послератну меморијализацију злочина. Веома значајни извори јесу и новински чланци, који су током и након Другог светског рата пренели вест или подробније реконструисали поменути злочин. Поред свега наведеног, један од аутора, др Радосав Туцовић, обавио је 28. априла 2025. године укупно шест интервјуа, са потомцима жртава, али и са људима који су слушали приче од очевидца злочина. Селекција је направљена примарно по основу сродства, где у четири случаја интервјуисане особе представљају у првом или другом колону

наследнике жртава. Интервјуи су једнообразно структурисани, базирајући се на преиспитивање хронологије познате из других извора, даљу реконструкцију догађаја, као и на породичну историју и сећање. Интервјуи су рађени усмено, снимљени у електронској форми и чувају се у дигиталној архиви аутора.

Истраживање је засновано на историографском методолошком приступу, базираном првенствено на проналаску и употреби примерних историјских извора и њиховој широј контекстуализацији на основу историографске и теоријске литературе, као и на микроисторијском методолошком обрасцу усмереном на проучавање мањих, локалних догађаја који би могли да послуже као парадигма за проучавање ширег контекста. С обзиром на различиту природу извора, они су у складу са методологијом историографије укрштени и стављени у шири контекст догађаја, да би се објасниле околности и мултипликоване последице једног злочина. Други део истраживања представља истраживање чувања сећања на овај злочин. Тако су реконструкције судских процеса анализирани углавном на основу штампе, немачке литературе, али и извора из тамошњих архива. Сећање на овај злочин разматрано је из угла штампе и периодике, које су му посветиле значајну пажњу. Када говоримо о меморијализацији у простору, значајно место заузимају споменици, који су посвећени овом злочину и дан данас се налазе у селу. Такође, размотрени су ставови у литератури, која све до краја 1990-их година није имала јасно изграђену реконструкцију злочина у Скели. Поврх свега, анализа усменог предања представља такође веома важан сегмент истраживања и базирана је углавном на општа места, али и одређене специфичности и околности везано за страдање њихових предака појединачно.

У свом теоријском приступу рад је превасходно базиран на типологији облика сећања коју је дала Алаида Асман (*Aleida Assmann*) (Asman 2015, 72). С обзиром да је сећање на злочин у Скели и чувано и конструисано на различитим нивоима, личном и колективном, локалном и републичком, као и путем различитих меморијалних пракси, од подизања споменика до историографских истраживања, ова типологија послужила је да се објасне контексти и системи генерисања послератне перцепције овог злочина. Полазећи од схватања Мориса Албваша (*Maurice Halbwachs*) да колективно сећање настаје када се сећања различитих појединаца и друштвених група међусобно преплићу и организују кроз друштвене оквире,

коришћење модела Алаиде Асман о четири облика сећања, омогућило је, као прво да се комплексна друштвена мрежа сећања на злочин у Скели рашчлани на појединачне комуникативне, политичке и културне аспекте сећања, у зависности од тога који актери стоје иза њиховог креирања и да се потом, као друго, квалитативно процени садржај сваког од ових аспеката (Kuljić 2006, 97; Halbwachs 1980, 50–55).

КУЛТУРА СЕЋАЊА НА ДРУГИ СВЕТСКИ РАТ У СОЦИЈАЛИСТИЧКОЈ ЈУГОСЛАВИЈИ

У социјалистичкој Југославији, култура сећања на Други светски рат и антифашистичку борбу је представљала основу политичког идентитета нове државе, али истовремено и темељ на коме је Комунистичка партија Југославије (КПЈ) заснивала легитимитет сопственог права на власт. Управо због тога су, у послератним деценијама и партија и држава улагали огромне напоре да у југословенском друштву афирмишу сопствену верзију историје Другог светског рата, па је евоцирање успомена на партизане-борце, рат и револуцију, али и цивилне жртве постало кључни елемент који је у свести југословенских грађана обликовао слику новије прошлости. Очување и развијање револуционарних и антифашистичких тековина проистеклих из Народноослободилачке борбе (НОБ) одвијали су се у различитим сферама јавног живота – од образовања, науке и публицистике, преко политичких манифестација, подизања споменика, одржавања комеморација и обележавања годишњица и јубилеја па до културе и уметности. Колико се пажње посвећивало конструисању културе сећања на Други светски рат показују и процене према којима је од 1945. године па до касних осамдесетих година на тлу Југославије подигнуто око 30 000 различитих споменика посвећених људима и догађајима из револуције и НОБ (Horvatinčić i Žerovc 2023, 13), док је у периоду од 1947, до 1980. снимљено нешто више од 200 играних филмова који су говорили о партизанској борби и рату, што је чинило око 40% домаће филмске продукције у датом периоду (Lajbenšperger 2019, 395) Кључне друштвене функције културе сећања на Други светски рат јесу биле да се потпомогне постреволуционарна трансформација друштва, да се пружи оптимистична визија изградње социјалистичке будућности, али и да се, кроз афирмацију

визуелних симбола југословенског социјализма, исконструирше нови идентитет читаве заједнице. (Manojlović Pintar 2014, 355, 373).

Званичну политику сећања креирали су партија и држава док је на терену она спровођена кроз активност различитих друштвено-политичких организација од којих су најзначајније биле Савез бораца (СУБНОР) и Социјалистички савез радног народа Југославије (ССРНЈ) који су у пракси држали монопол над историјским памћењем. У самом центру колективног сећања на тешке ратне године, као централни и главни мотиви колективне свести али и политичке пропаганде стајали су личност маршала Тита и партизански покрет и његове активности што говори о томе да је југословенска култура сећања на Други светски рат преваходно била обликована кроз наратив отпора, борбе и херојства, док су остали аспекти ратне историје попут цивилног страдања имали секундарну улогу. Томе у прилог сведоче и планови Савеза бораца из педесетих година за подизање споменика на најважнијим местима из периода рата, где се може видети да су апсолутни приоритет при меморијализацији имале локације које су биле везане за кретање и делатност руководства КПЈ и Главног штаба Народноослободилачке војске Југославије (НОВЈ) попут Титовог Ужица, Дрвара, Јајца, Столица, Виса, Сутјеске итд. (Архив Југославије (АЈ), 297 – I, К – 81; АЈ, 297 – I, К – 2) Са друге стране, логори и остала места страдања Југословена у земљи и иностранству нису представљала приоритет за државне институције и Савез бораца, а поједина места сећања повезана са цивилним страдањем као што су Јасеновац и Маутхаузен, представљали су редак изузетак.

Најчешћи праксе одавања поште и чувања сећања на цивилне жртве рата били су подизање споменика и одржавање комеморација на местима страдања. Ипак број оваквих локација где је сећање на страдање било доминантно у односу на наратив о отпору и борби је био ограничен, поготово ако узмемо у обзир да су бројни логори и стратишта на којима су убијани цивили, у култури сећања након рата били интерпретирани у контексту револуције и антифашистичке борбе за шта су најбољи пример логори Бањица, Сајмиште и Црвени Крст, као и стратишта у Јајинцима и Јабуци поред Панчева. Ипак, најзначајнији и највећи симболи фашистичког терора и страдања цивила су била пре свега места на којима су у току рата почињени највећи ратни злочини као што су крагујевачке Шумарице и логор Јасеновац који су временом стекли општепрепознатљив статус

заједничког места сећања свих Југословена. За разлику од њих постојао је и читав низ мањих места, локалног карактера која су имала значај углавном на регионалном нивоу, у оквирима заједнице која је ту живела. Село Скела код Обреновца, у коме се десио један од првих масовних злочина у окупираној Србији, представља типичан пример управо оваквог места сећања које је остало ван домаћаја колективног, југословенског памћења, али које је кључно обликовало судбину локалног простора.

ЗЛОЧИН У СКЕЛИ

Планови нацистичке Немачке пред инвазију на Југославију и Грчку карактерисали су Југоисток Европе углавном као допунски економски простор. Тако су немачки привредни идеолози на Балкану углавном видели прилику за експлоатацију хране, различитих сировина, превасходно племенитих метала, као и радне снаге. Истовремено, за Ђердап је планирана највећа хидроцентрала у Европи, док је простор Балкана и Балканског Подунавља посматран као природна заштита Немачкој са истока. (Ristović 2005, 61) Управо географски аспект диктирао је потребу Трећег рајха да се простор Југоистока, укључујући и Србију као главну раскрсницу путева на Балкану, са гео-стратешког аспекта интегрисе кроз потпуну употребу копнених, железничких и пловних путева (Mitrović 1977, 7–8).

Да би се ови макропланови реализовали, паралелно са јасним намерама реалполитичких погледа из врха Трећег рајха, као и расистичког елемента нацистичке идеологије, Југославија је укинута, а створен посебан ентитет који се у данашњој науци назива окупирана Србија. Он је обухватао централни део некадашње Краљевине Србије, са додатком српског Баната (Marjanović 1963, 22–23). На овом простору успостављен је врло строг војни окупациони режим, са читавим низом немачких окупационих институција (Kreso 1979, 70–78). Њихов главни задатак био је управо да заштите примарне немачке интересе – одрже мир, сузбију отпор, омогуће разгранат саобраћај и несметану експлоатацију. Немачки окупатор такође је донео веома строге уредбе које су предвиђале вршење репресалија, као одговор на евентуалну појаву различитих видова отпора, што је након првих егзекуција довело до умиривања ове територије (Glišić 1970, 35–40).

Међутим, велике промене уследиле су након напада Немачке на Совјетски савез. То је на локалном простору значило веома брзо организовање комуниста, усклађених са генералном политиком Коминтерне. Тако су створени борбени одреди и већ током јула 1941. године извршене прве озбиљније акције. Први створени одреди усредсредили су се на вршење диверзија различитог обима, углавном на путним правцима, што је значајно угрожавало немачке експлоатационе интересе на овом простору (Dević 2022, 109–117).

У таквим околностима на попришту догађаја током јула 1941. године појавило се посавско село Скела које се налази на Сави, у околини Обреновца, отприлике на пола тада главног путног правца од Шапца до Београда. У овом селу партизани су током лета извршили неколико диверзија, дестабилизујући окупациону управу и угрозивши важан магистрални пут (Војић 1987, 90, 113–118). Међутим 14. августа 1941. године путујући из Шапца према Обреновцу и Београду, управо у Скели зауставио се аутомобил 64. резервног полицијског батаљона. Поручник Ото Ерман (Otto Ehrmann) и његова три пратиоца, полицијска наредника, напустили су аутомобил и провели неко време у локалној кафани. Извори говоре да су се том приликом понели бахато и провоцирали у кафани присутне мештане. Становници села су овакав поступак Немаца пријавили Посавском партизанском одреду, јасно сугеришући да су немачки полицајци најавили повратак у поподневним часовима. Партизани су то искористили и у Скели поставили заседу за небрањен немачки аутомобил (Пић 1951, 23–27; Војић 1987, 118).

Немачки извештаји бележе да је полицијски аутомобил упао у заседу у 16 часова и 50 минута, и да су том приликом „бандити отворили митраљеску ватру на аутомобил“ у коме су се налазили поручник Ерман и тројица наредника. Запаљено возило је крај друма, нешто касније током дана пронашла немачка патрола. Лешеви поручника Ермана и једног наредника извучени су из оближње Саве, док лешеви друга два наредника нису ни пронађени (Zbornik NOR, I-1, dok. br. 128, 134).

Већ исте вечери војни заповедник Србије, генерал Хајнрих Данкелман протумачио је овај напад као тешко угрожавање немачког окупационог система и саобраћаја, доневши, заједно са најближим сарадницима, одлуку да се село Скела казни спаљивањем. Уз то, предвиђено је да се на лицу места стреља 50 талаца из логора на Бањици. Вест о паљењу Скеле и одмазди у том селу требало

је проширити путем плаката, новина и радија, тако да застраши становништво читаве окупиране Србије. Одмазда је поверена 64. резервном полицијском батаљону, који је у заседи и изгубио официра и три подофицира, чиме је овај злочин добио и елемент освете (AJ, 110–585–182; Zbornik NOR, I–1, dok. br. 128).

Тако је 15. августа око 8 ујутру у Скелу из правца Обреновца и Београда пристигла колона немачких возила. Полицајци су најпре поставили обезбеђење и логистику у селу, а затим позвали уплашено и одбегло становништво да се врати назад у село, обећавајући да им животи неће бити угрожени. И након што се део становника села вратио из збega, око подне је започела одмазда. Немачки полицајци су палили све пред собом – општинске зграде, стамбене објекте, зграде за смештај стоке и сточне хране, друге помоћне објекте, сена, сламе, пољопривредни алат, покућство, и практично све што им се нашло на путу (AJ, 110–477–714 до 987). Поврх свега, веома близу места страдања поручника Ермана и његове пратње стрељано је 42 притвореника логора на Бањици, као и још 14 мештана мушког пола, који су ухваћени у селу (AJ, 110–477–716; AJ, 110–477–719; Tucović 2025, 94–96). Већ наредног дана вести о овој одмазди проширене су управо како је и било предвиђено – преко плаката, новина и радија (NBS, Zbirka plakata, 184/67, *Novo vreme*, 1941). Веома брзо, вест о паљењу Скеле и тамошњем злочину проширила се окупираном Србијом, остављајући, по свему судећи, веома снажан утисак чак и на становништво десетинама километара удаљено, које је и деценијама касније памтило помен овог злочина (Tucović 2025, 85–94).

Међутим, самим објавама о злочину створена је подлога за наратив који ће бити изграђен наредних деценија. Наиме, у самој објави директно се наводи да је спаљено 350 кућа. То ипак није истина, с обзиром да у послератним пријавама ратне штете бележимо 138 случајева паљења главних стамбених зграда домаћинства. Самим тим, упориште нема ни тврдња да је село у целини спаљено. Све напред изнесено наводи нас на закључак да је крајем рата о овом злочину била веродостојно позната само информација о паљењу села и стрељању извесног броја талаца, што је аутоматски дало простор за изградњу наратива који се временом развио, а затим и укоренио.

КУЛТУРА СЕЋАЊА НА ЗЛОЧИН У СКЕЛИ

Након завршетка рата, колективно и индивидуално сећање на трагичне догађаје у Скели из августа 1941. године чувани су и конструисани у различитим сферама друштвеног деловања на неколико различитих начина: кроз судске процесе против одговорних за злочин, затим путем штампе, историографије, кроз подизање споменика и давање имена улицама, као и кроз формирање специфичне локалне, траумом оптерећене усмене културе сећања на злочин која је у себи обједињавала сећање очевидаца, али и подсећање њихових потомака из друге или треће генерације и која је, као таква временом преживљавала комплексне модификације.

СУЂЕЊА ПОЧИНИОЦИМА ЗЛОЧИНА

Након рата, на неколико одвојених судских процеса осуђени су главни налогодавци и организатори злочина у Скели. Наиме, прво је 27. фебруара 1947. године започело суђење једној групи дужносника немачке окупационе управе у Србији, међу којима је био и мајор Адолф Јостен, ратни командант 64. резервног полицијског батаљона и вероватно командант током извршења овог злочина. Бранио се ставом да није био присутан у Скели и да је по вестима о одласку батаљона на терен због одмазде, у ствари зауставио стрељање цивила. Без обзира на то, осуђен је 9. марта 1947. године на смрт стрељањем, након чега је одбијена и његова жалба. Када је смртна казна извршена, није познато (*Borba* 1947a; *Borba*, 1947b; *Borba* 1947c; AJ, 110–828–777 do 797).

Суђење генералу Хајнриху Данкелману, бившем војном заповеднику и директном налогодавцу злочина у Скели, почело је 22. октобра 1947. године. Оптужени је себе покушао да представи као професионалног војника, који није одговоран за појединачне злочине, укључујући и злочин у Скели. Међутим, пресуда је изречена 31. октобра 1947. године и Данкелман је осуђен на смрт стрељањем. Молбе за помиловање су одбијене, а када је пресуда извршена, није познато (*Borba* 1947d; *Borba* 1947e; AJ, 110, F–828–168).

Такође, на одговорност је позван и део директних извршилаца злочина у Скели. Како пише Стефан Клемп, најмање 25 припадника овог батаљона је изручено Југославији, осуђено на вишегодишњу робију, али и касније пуштено на слободу (Klemp 2001, 221–222;

Klemp 2005, 165). Међутим, Јавно тужилаштво у Дортмунду је почетком 1960-их покренуло судски процес против припадника 64. резервног полицијског батаљона. Идентификована су 354 бивша припадника ове јединице, испитано њих 150, док је коначно оптужено укупно 83. Саслушани су се негативно изјаснили о кривици везано за злочине, укључујући и злочин у Скели, углавном негирајући своје учешће у егзекуцијама. Истрага је утврдила и директну кривицу све три чете овог батаљона, док ипак није било могуће утврдити директне извршиоце стрељања у Скели (LA NRW, Abt. Westfalen, Münster, Q 234 Nr. 3611; LA NRW, Abt. Westfalen, Münster, Q 234 Nr. 3616; LA NRW, Abt. Westfalen, Münster, Q 234 Nr. 2071). Међутим, услед много нејасних и контроверзних разлога, процес је на крају прекинут, по основу застарелости. Тако да ова истрага никада није добила свој коначни епилог. Док су бивши припадници поменутог батаљона наставили да живе мирно, па чак и да се редовно састају и евоцирају заједничке ратне успомене (Klemp 2001, 213–222; Klemp 2005, 158–166).

ШТАМПА И ПЕРИОДИКА

Хронолошки посматрано, прве конкретније информације о страдању становника Скеле, шира јавност у Југославији је након завршетка рата могла да добије преваходно путем новина. Партизанска заседа, а потом и одмазда немачких снага представљали су само једну изоловану епизоду из Народноослободилачког рата о којој су грађани Југославије понеку информацију могли спорадично да пронађу у не претерано бројним текстовима на страницама домаће штампе. Први новински извештаји ове врсте фокусирали су се не само на злочин, већ и на послератну обнову села, као и на успехе локалних омладинаца и чланова Народног фронта и Антифашистичког фронта жена. Међутим, занимљиво је да се већ у овим првим репортажама објављеним 1945. и 1946. године, могу уочити прве мисинтерпретације и нетачни подаци који ће касније постати опште место поготово у усменој, локалној култури сећања на догађаје из августа 1941. године. Прва нетачна тврдња ове врсте јесте да је село Скела било прво село у Србији спаљено од стране окупатора. Новински чланци након рата често су потенцирали ову сензационалистичку тврдњу (Borba 1946; Seljačka borba 1945), да би се она касније као показатељ локалног

доприноса Народноослободилачког борби, а самим тим и ствар престижа, усталила и у локалној усменој култури сећања. Међутим, домаћа историографија је утврдила да прво село које су спалили припадници окупационих снага није била Скела већ Доњи Добрић у близини Лознице које су у једној од првих акција одмазде Немци спалили 21. априла 1941. године (Glišić 1970, 34), дакле скоро четири пуна месеца пре масакра у Скели.

Други нетачан податак који се провлачио кроз домаћу штампу у овом периоду јесте прича о два разарања Скеле у току Другог светског рата. Наиме, у овим новинским чланцима могло се прочитати да је Скела било село које је осим овог страдања у августу 1941. године, још једном потпуно уништено у октобру 1944. године, од стране дела припадника корпусне групе Штетнер која се, у жељи да пређе реку Саву, повлачила пред јединицама Народноослободилачке војске Југославије и Црвене армије од Београда према Шапцу. Они су у село стигли 20. октобра 1944. и судећи према пријавама ратне штете које је начинила Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и његових помагача, село је опљачкано и нанета му је мања материјална штета али свакако није спаљено до темеља и нарочито није било ликвидације његових становника као у августу 1941. године (АЈ, 110–477–729 до 987). На основу тога можемо закључити да су поједини новински написи попут оног из листа Борба од 7. марта 1946. године, да је Скела два пута спаљена до темеља били претерани (Borba 1946).

Ипак било је и оних репортажа попут чланка из новина Сељачка борба из октобра 1945. године где је опис другог страдања био реалнији. У овом чланку се наводи да су Немци село “приликом повлачења опет опустошили и опљачкали, чак су скидали прозоре и врата, трпали у камионе и одвлачили преко Саве” (Seljačka borba 1945) што није било нетачно ако се узме у обзир да је у својој пријави штете локални кафеџија Никодин Џеваџић изјавио да су му Немци са различитих зграда скинули и однели укупно 16 врата (АЈ, 110–477–748). Занимљиво је и да су углавном навођени тачни подаци везани за број убијених, што значи да, бар када је штампа у питању, није било преувеличавања броја цивилних жртава које је, генерално посматрано, било типично за југословенску културу сећања (Miletić 1995, 207–208; Bajford 2011, 64; Lajbenšperger 2019, 88). И у наредним годинама, спорадично и ретко, могли су се, у домаћој штампи, пронаћи чланци који су говорили о

страдању Скеле. У њима су, најчешће, или преношени извештаји са суђења одговорнима за злочин о чему је већ било речи или су препричавани догађаји из Скеле из августа 1941. године, понекад са извесним разликама у појединим детаљима, али суштина свих ових текстова била је иста – да је Посавина била један од центара устанка, да је због тога локално становништво сурово кажњено што је за последицу имало ојачану опредељеност народа према Народноослободилачком покрету и пораст анимозитета према домаћим колаборационистима.

СПОМЕНИЦИ И СЕЋАЊЕ У ЈАВНОМ ПРОСТОРУ

Вероватно најбитнија пракса колективног памћења која је омогућавала да имена и ликови жртава не буду заборављени била је материјализација и уобличавање историјског памћења у јавном простору. Овакве праксе најчешће су подразумевале изградњу споменика, давање меморијалних назива улицама, фабрикама, школама и другим институцијама, што је омогућавало да се у свести грађана, на дневном нивоу, изнова буди успомена на имена појединих личности, историјске догађаје или националне традиције.

Прво спомен-обележје жртвама злочина у Скели подигнуто је 1951. године над масовном гробницом, неколико десетина метара удаљеној од места самог стрељања (Borba 1951). Почетак педесетих година представљао је време у коме је значајан део естетике и иконографије меморијалне архитектуре у Југославији и даље био под великим утицајем совјетског соцреализма (Kadijević 2008, 85) што се може приметити и на овом меморијалу. Споменик има форму преломљеног зида на чијим странама се налазе два бронзана рељефа моделирана у соцреалистичком маниру које је израдио вајар Божидар Обрадовић. Већи рељеф, на предњој страни споменика, приказује стрељање талаца, док други, мањи који се налази на бочној, источној страни даје приказ саме заседе и ликвидације поручника Ермана и његових пратилаца. Такође, на предњој страни споменика се налази и натпис: „На овом месту 14. августа 1941. године борци Посавског партизанског одреда убили су немачког команданта града Шапца и његову оружану пратњу. Дан касније Немци су за одмазду стрељали 56 родољуба из Београда и Скеле, а село Скелу спалили. Народ овог краја одаје

признање палим жртвама велике борбе за слободу и независност наше отаџбине“ (Zavod za zaštitu spomenika kulture grada Beograda 2008). Овде се може уочити и једна од погрешних интерпретација које су накнадно интегрисане у културу сећања на злочин у Скели. Као што се може уочити, у натпису је наглашено да је на том месту од стране партизана убијен командант града Шапца, међутим оно што је са сигурношћу утврђено јесте да поручник Ерман, на кога се мислило али чије име није експлицитно наведено на споменику, није био командант Шапца, већ командант треће чете 64. резервног полицијског батаљона. Оваква верзија према којој је поручник Ерман као највише рангирани међу убијеним Немцима, заправо био командант града Шапца и касније је често могла да се сретне у јавном дискурсу (4. јул 1968).

Друго спомен-обележје подигнуто је 1970. године у самом центру села, испред локалне школе с тим што овај споменик није био посвећен само жртвама масакра из августа 1941. године већ и осталим становницима Скеле који су изгубили своје животе у току рата, од чега је значајан број њих погинуо борећи се у партизанским редовима. У самом селу створена је специфична локална форма историјског памћења коју нису обликовали само држава и друштвено-политичке организације, нарочито не оне са виших нивоа одлучивања односно републичког или федералног, већ су кључног удела у њеном креирању имали сродници жртава што је резултирало културом сећања која, у свом односу према жртвама није била генерализована већ је увек истицан појединачни идентитет сваке од њих. То се може приметити управо на овом споменику из 1970. године на ком је наглашено да су га изградили “родитељи, рођаци, грађани и друштвено-политичке организације у Скели”, и где је појединачни идентитет жртава додатно истакнут постављањем њихових фотографија на споменик. Истовремено култура сећања у јавном простору ојачана је и давањем имена улицама у селу по становницима који су убијени у масакру. Главна сеоска улица названа је Улица 56 родољуба, док је још неколико улица названо по жртвама из самог села, као што су улице браће Змијанац, Сретена Јеринића и Љубомира Пантелића у чему се још једном може уочити индивидуални приступ сећању на жртве. Свакако оно што је утицало на овакав индивидуалистички карактер локалне културе сећања није само чињеница да су је у великој мери формирали људи који су са убијенима имали личну везу, већ и

релативно мали број жртава из села, што је отварало простор да се у јавним облицима комеморације свакој од њих посвети извесна пажња.

Поред свега наведеног, веома упечатљива фотографија злочинаца, који позирају над телима жртава и изгорелом кућом у позадини, начињена у Скели 15. августа 1941. године, добила је своје место у сталној поставци *Топографије терора* у Берлину. Међутим, штур опис који је прати говори у прилог претпоставке да је то производ чињенице да је ова фотографија у поставку уврштена због своје садржине, на којој се јасно виде жртве, злочинци, као и последице извршеног злочина, значајно више него што је као сврху имала практичну меморијализацију злочина у Скели.

ИСТОРИОГРАФИЈА

У деценијама након Другог светског рата, историографија Социјалистичке Југославије посветила је извесну пажњу злочину у Скели. Заправо, литература која се тиче 1941. године, устанка у Србији и борбе против окупатора, у извесном облику помиње ову одмазду. Међутим, видљиве су очигледне контрадикторности у различитим текстовима, без квалитетног разјашњења чак и броја жртава. Тако монографија *Обреновац и околнина*, овом злочину посвећује извесну пажњу, међутим, потпуно нејасно лицитира бројкама, наводећи читаоца на погрешан закључак о укупно 100 стрељаних људи (Obrenovac i okolina 1963, 134). Венцеслав Глишић, као највећи стручњак за нацистичке злочине у свом веома значајном делу пише о 65 жртава злочина у Скели (Glišić 1970, 49). Сима Беговић у својој књизи о Логору на Бањици прецизно наводи 42 жртве доведене са Бањице, потпуно се на њих фокусирајући, без посвећивања икакве пажње преосталим локалним жртвама (Begović 1989, 124–126). Тек је на самом крају века, Бранислав Божовић у својој књизи у потпуности разјаснио број жртава, начелно реконструишући догађаје тог дана у Скели (Božović 1998, 289).

Међутим, ове нелогичности у литератури додатно добијају на негативном значају ако се из докумената види да је већ Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача детаљно реконструисала ток злочина, број жртава, па чак и њихова имена. Све то било је припремљено и делимично презентовано у јавности већ током помињаних судских процеса 1947. године.

Међутим, у литератури је број жртава овог злочина начелно разјашњен тек пуних 50 година касније.

Усмено предање о злочину

Када говоримо о усменом предању, интервјуи са потомцима жртава нуде неколико значајних закључака. Пре свега оно што је очигледно живо и активно преношено потомцима јесу детаљи који говоре о стрељању жртава – где су жртве прикупљене, како су одведене на стрељање, како су стрељане. Вероватно најупечатљивије се данашњи потомци кроз колективно памћење сећају прича о уништењу села, паљењу кућа, штала, имовине, као и разних других детаља.

Поред тога, јако је уочљив индивидуализам и специфичност сваке приче појединачних жртава, које потомци јасно и упечатљиво памте. Тако рецимо једна породица памти да је талац одведен на стрељање док је његов син све то посматрао са тавана (Intervju sa Olgom i Nadom Dževadžić, 28.4.2025). Друга породица памти да се њихов предак вратио по нешто до своје продавнице, где је убрзо ухваћен, а затим и стрељан (Intervju sa Živislavom Jerinićem, Skela, 28.4.2025). Такође, трећа породица памти да је њихов предак пар недеља пре стрељања окрпио гуму једном немачком војничком или полицијском аутомобилу управо у Скели. У знак захвалности, Немци су му поклонили књигу на немачком, али то ипак није изменило његову коначну судбину – стрељан је у групи (Intervju sa Anđelkom Nešić rođenom Zmijanac, Skela, 28.4.2025).

Као својеврстан образац у неколико интервјуа појављује се прича да су упозорења о одмазди стизала са више страна, али да их касније жртве из различитих разлога, наивности, храбрости или равнодушности нису уважиле. (Intervju sa Olgom i Nadom Dževadžić, Skela, 28.4.2025; Intervju sa Anđelkom Nešić rođenom Zmijanac, Skela, 28.4.2025) Дијаметрално супротно томе, у једном случају, син тада актуелног мештанина Скеле испричао нам је да се његов отац тог јутра случајно нашао у шуми, што му је спасило живот (Intervju sa Milenkom Zazićem, Skela, 28.4.2025).

ЗАКЉУЧАК

Злочин почињен у селу Скела у послератној култури сећања није стекао онај значај који су имали злочини у Крагујевцу, Новосадска рација или логор Јасеновац који су сви заједно постали најзначајнији симболи цивилног страдања у овом делу Европе. Због тога је, глобално посматрано ова трагедија у колективном памћењу Србије и Југославије остала сасвим маргинализована, па је сећање неговано углавном на локалном нивоу што је за последицу имало и чињеницу да је велики број грађана и данас веома слабо обавештен о масакру у Скели.

Упркос томе што су све кључне чињенице везане за догађаје у Скели из августа 1941. године биле прилично прецизно утврђене на суђењима одржаним 1947. године, може се приметити да је касније развијена култура сећања обилувала значајним бројем фактографски нетачних података попут преувеличавања броја жртава, идеје да је Скела било прво спаљено село у окупираној Србији или тврдње да је у заседи убијен командант града Шапца, што је чак било истакнуто и на споменику посвећеном жртвама чиме су овакве нетачности постале део и званичне политике сећања. Може се рећи да је, коначно, већина нејасноћа везаних за злочин разрешена више од пола века након завршетка рата, захваљујући књизи Бранислава Божовића Београд под Комесарском управом *1941. године*, док су неке ситније непознанице везане углавном за друго страдање села из 1944. разрешене у најновијим истраживањима

Сећање на злочин у Скели остало је сегмент колективне културе сећања који је имао значај искључиво на локалном нивоу у делу Србије где се злочин догодио. Ови локални наративи су се углавном развили кроз усмено сећање становника села и као такви према класификацији Алаиде Асман спадају у комуникативни облик сећања што значи да су нераскидиво повезани са личним искуством и међугенерациском интеракцијом. (Asman 2015, 72). Са друге стране, за разлику од индивидуалног и комуникативног сећања, које је најчешће остајало затворено у кругу породица жртава или локалне заједнице у селу, у јавном простору је конструисано, оно што је Алаида Асман означила као политичко сећање, које су државне институције и друштвено-политичке организације, попут Савеза комуниста и Савеза бораца, обликовале у складу са сопственим начелима политике сећања, стварајући или

оживљавајући, при том, митске архетипове (Asman 2011, 43). Ако се упореде ова два облика сећања на исти догађај, примећује се разлика у њиховом садржају као и у фактографским тачкама на које су ови наративи фокусирани. Комуникативно сећање породица и локалне заједнице, како се може приметити из спроведених интервјуа и материјала Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача, било је највећим делом усмерено лични губитак и осећај трауме и углавном је садржало интимне детаље и личне приповести о животима и судбинама жртава.

Овакво сећање није било фокусирано на шири војно-политички контекст рата који се одвијао, већ на сам злочин и конкретне догађаје на терену које су локални становници искусили или о којима су чули. Насупрот оваквом индивидуалном, односно како га је Албваш назвао аутобиографском сећању појединаца и групном комуникативном сећању локалне заједнице, званично политичко сећање које су креирали партија и држава, стављало је нагласак на отпор, партизанску борбу и херојство локалних партизана и стрељаних жртава, што се може уочити у соцреалистичкој естетици споменика, подигнутог над заједничком гробницом, у којој су били наглашени борба и херојство, као и по садржају новинских текстова које су објављивали београдски листови попут Борбе и Сељачке борбе који су били под партијском контролом. Дакле, може се закључити да ови наративи нису супротстављени и не негирају један други, већ се међусобно допуњују сагледавајући трагедију из различитих перспектива.

Све ово заједно културу сећања на злочин у Скели чини само једном епизодом у мору других ратних догађаја и епопеја на југословенском тлу, која није битније утицала на обликовање целокупне југословенске културе сећања на рат и страдање у току социјалистичког периода, али која савременој науци може добро да послужи као релевантна студија случаја за проучавање нацистичких ратних злочина у окупираној Европи.

РЕФЕРЕНЦЕ

Arhiv Jugoslavije (AJ), 297–I, K–81, “Izveštaj o radu Odbora za obeležavanje i uređivanje istorijskih mesta iz NO rata od formiranja do kraja 1958. godine”

- AJ, 297–I, K–2, “Izveštaj o radu organizacije Saveza boraca NOR-a od III kongresa”, 28.1.1958, 1
- AJ, 110–585–182, “Saslušanje dr Georga Kiessela”, 30.7.1946.
- AJ, 110–477–729 do 987, Selo Skela – masovno ubistvo u grupi i pričinjena šteta na dan 15.8.1941.
- AJ, 110–477–714 do 987, Skela
- AJ, 110–477–716, Skela, 15.8.1941
- AJ, 110–477–719, 15.8.1941.
- AJ, 110–477–748, Iskaz Nikodina Dževadžića, 27.4.1945.
- AJ, 110–828–777 do 797, Presuda Vojnog suda III armije, 9.3.1947.
- AJ, 110, F–828–168, Vojni sud za grad Beograd.
- Asman, Alaida. 2015. “Sećanje individualno i kolektivno” *U Kolektivno sećanje i politike pamćenja*, ur. Michal Sladaček, Jelena Vasiljević, Tamara Petrović-Trifunović, Beograd: Zavod za udžbenike. (Asman 2015)
- Asman, Alaida. 2011. *Duga senka prošlosti*. Beograd: Biblioteka XX vek
- Bajford Jovan. 2011. *Staro sajmište: Mesto sećanja, zaborava i sporenja*. Beograd: Beogradski centar za ljudska prava.
- Begović, Sima. 1989. *Logor Banjica 1941–1944*. I–II. Beograd: Institut za savremenu istoriju.
- Božović, Branislav. 1998. *Beograd pod komesarskom upravom 1941*. Beograd: Istorijski arhiv Beograda.
- Bojić, Milosav. 1987. *Posavski partizanski odred: Posavina i Tamnava u oružanom ustanku*. Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar.
- Borba*. 1947a. „Danas počinje suđenje Turneru“, februar 27, 8.
- Borba*. 1947b. „Optuženi ratni zločinci rukovodili su streljanjima rodoljuba u Skeli, Šapcu i Nišu“, Mart 2.
- Borba*. 1947c. „Devet nemačkih ratnih zločinaca je osuđeno na smrt, ostala trojica su dobila vremenske kazne“, mart 10.
- Borba*. 1947d. „Dankelman nije mislio na međunarodno pravo“, Oktobar 23.
- Borba*. 1947e. „Pravedna, zaslužena kazna stiže organizatore masovnih pokolja naroda u Srbiji, Banatu i Makedoniji“, Novembar 1.
- Borba*. 1947. „Spaljenom posavskom selu Skeli treba obezbediti plan za izgradnju“, Mart 7.
- Borba*. 1951. „U Skeli otkriven spomenik streljanim rodoljubima“, Novembar 5.

- Glišić, Venceslav. 1970. *Teror i zločini nacističke Nemačke u Srbiji 1941-1944*. Beograd: Prosveta.
- Dević, Nemanja. 2022. *Za partiju i Tita: Partizanski pokret u Srbiji 1941-1944*. Beograd: Službeni glasnik.
- Zavod za zaštitu spomenika kulture grada Beograda. 2008. *Mesta stradanja žrtava fašističkog terora na području grada Beograda*.
- Zbornik Narodnooslobodilačkog rata naroda Jugoslavije, I-1. 1964. Beograd: Vojnoizdavački zavod JNA, dok. br. 128, Izveštaj šefa nemačke okupacione uprave u Srbiji, 15.8.1941.
- Ilić, Dragoslav. 1951. *Odmazda*. Beograd: Prosveta.
- Kadijević, Aleksandar. 2008. „O sočrealizmu u beogradskoj arhitekturi i njenim oprečnim tumačenjima“, *Nasleđe* (IX): 75–88.
- Klemp, Stefan. 2001. „50 Kommunisten aufgehängt, 350 Häuser niedergebrannt“: Der Einsatz des Reserve-Polizei-Bataillons 64 auf dem Balkan 1941–1943“, in: *Im Auftrag: Polizei, Verwaltung und Verantwortung, Begleitband zur gleichnamigen Dauerausstellung – Geschichte Villa ten Hempel*, (hg. Alfons Kenkmann, Christoph Spieker), Essen 2001.
- Klemp, Stefan. 2005. „Nicht ermittelt“: *Polizeibataillone und die Nachkriegsjustiz: Ein Handbuch*, Essen: Klartext.
- Kreso, Muharem. 1979. *Njemačka okupaciona uprava u Beogradu*. Beograd: Istorijski arhiv Beograda.
- Kuljić, Todor. 2006. *Kultura sećanja. Teorijska objašnjenja upotrebe prošlosti*. Beograd: Čigoja štampa.
- Lajbenšperger, Nenad. 2019. „Žrtve Drugog svetskog rata u politici jugoslovenske države (1945–1980)“. Doktorska disertacija. Univerzitet u Beogradu: Filozofski fakultet.
- Landesarchiv Nordrhein-Westfalen, Abteilung Westfalen (LA NRW, Abt. Westfalen), Münster, Q 234 Nr. 3611, Zentralstelle im Lande Nordrhein-Westfalen für die Bearbeitung von nationalsozialistischen Massenverbrechen bei dem Leitenden Oberstaatsanwalt in Dortmund - 45 Js 14/64 – 7.12.1964.
- LA NRW, Abt. Westfalen, Münster, Q 234 Nr. 3616, Zentralstelle im Lande Nordrhein-Westfalen für die Bearbeitung von nationalsozialistischen Massenverbrechen bei dem Leitenden Oberstaatsanwalt in Dortmund - 45 Js 15/64, 8.12.1964.
- LA NRW, Abt. Westfalen, Münster, Q 234 Nr. 2071, Zentralstelle im Lande Nordrhein-Westfalen für die Bearbeitung von

- nationalsozialistischen Massenverbrechen bei dem Leitenden Oberstaatsanwalt in Dortmund - 45 Js 50/61, 1.12.1964.
- Manojlović Pintar, Olga. 2014. *Arheologija sećanja. Spomenici i identiteti u Srbiji 1918 – 1989*. Beograd: Udruženje za društvenu istoriju, Čigoja štampa
- Marjanović, Jovan. 1963. *Ustanak i narodnooslobodilački pokret u Srbiji 1941*. Beograd: Institut društvenih nauka.
- Miletić, Antun. 1995. „O bilansu smrti u koncentracionom logoru Jasenovac (1941-1945)“ u: *Genocid nad Srbima u Drugom svetskom ratu*, ur: Radovan Samardžić, Beograd: MŽG-SKZ. (Miletić 1995)
- Mitrović, Andrej. 1977. „Ergänzungswirtschaft: The theory of an integrated economic area of the Third Reich and Southeast Europe, 1933–1941“, u: *The Third Reich and Yugoslavia 1933–1945* (ur. Života Anić), Belgrade 1977, 7-45.
- Narodna biblioteka Srbije (NBS), Zbirka plakata, 184/67, „Selo Skela je spaljivanjem sravnjeno sa zemljom“; „Saopštenje – Selo Skela je spaljivanjem sravnjeno sa zemljom“.
- Obrenovac i okolina*. 1963. (ur. Mihailo Maletić), Beograd: Narodna knjiga.
- Ristović, Milan. 2005. *Nemački novi poredak i Jugoistočna Evropa 1940/41–1944/45*. Beograd: Službeni glasnik.
- Tucović, Radosav. 2025. „Zločin u Skeli 1941: studija slučaja nacističke represivne politike u Srbiji“, *Vojno-istorijski glasnik*, 2/2025, 85–103.
- Seljačka borba* 1945. „U Skeli selu koje je okupator prvo popalio u Srbiji“, Oktobar 25.
- Novo vreme*. 1941. „Saopštenje – Selo Skela je spaljivanjem sravnjeno sa zemljom“, Avgust 16.
- Halbwachs, Maurice. 1980. *The Collective Memory*. Harper Colophon Books.
- Horvatinčić, Sanja, Žerovc, Beti. 2023 “Yugoslav Monuments dedicated to the Antifascist Resistance, the Peoples Liberation Struggle, and a Revolution – Introduction.” In *Shaping Revolutionary Memory. The Production of Monuments in Socialist Yugoslavia*, eds. Sanja Horvatinčić and Beti Žerovc 13–19.
4. jul 1968. „Erman je pao“, Februar 20.

Radosav Tucović*

Institute for Contemporary History, Belgrade

Davor Stipić**

Institute for Recent History of Serbia, Belgrade

THE CRIME IN SKELA 1941: BETWEEN HISTORICAL FACTS AND NARRATIVES IN SOCIALIST YUGOSLAVIA***

Resume

The crime in the village of Skela was committed on August 15, 1941 by members of the 64th Reserve Police Battalion. It was an act of reprisal, but at the same time also an act of revenge for the deaths of one officer and three non-commissioned officers of the same battalion, who had been killed in the village the previous day. The reprisal was ordered by the Military Commander of Serbia, General Dankelmann, together with his closest associates, and it was decided that news of the crime should be publicly announced through all available communication channels. The aim was to intimidate the local population across the entire occupied territory and thereby deter further attacks on German soldiers and police personnel.

Unlike other crimes committed in the autumn of 1941, this crime did not acquire a central place in the national culture of memory, but remained confined exclusively to the local context. The main facts concerning the crime were established during two trials held in 1947; nevertheless, over time, a wide range of inaccuracies and even serious errors emerged in collective memory. In historiography, the basic factual framework of the crime was established more than half a century later, in the late 1990s. By contrast, the culture of memory assumed various forms, with differing degrees of accuracy. Numerous articles addressing this crime were published in the press; however, they often contained

---

* Email address: radosav.tucovic@isi.ac.rs; ORCID: 0000-0002-7129-0434.

** Email address: davorstipic89@gmail.com; ORCID: 0000-0001-8153-7536.

*** This paper was presented at the conference "Perspectives of Political Sciences in Contemporary Society IV," held on December 4–5, 2025, organized by the Institute for Political Studies, Belgrade.

erroneous data, which clearly contributed to a distorted narrative based on incorrect assumptions. In the village itself, two significant monuments were erected, directly marking and preserving from oblivion both the site of the reprisal and the names and faces of the murdered villagers. In addition, streets in the village were named after the victims, while the main village street was dedicated to all those who perished in the massacre. Finally, oral tradition remains alive to this day, focusing primarily on the general narrative of the burning of the village and the execution of hostages, as well as on individual stories of the victims, preserved from oblivion by their descendants.

Keywords: World War Two, Occupied Serbia, Socialist Yugoslavia, Culture of Memory, Crimes, Skela.

---

* Овај рад је примљен 28. јануара 2026. године, а прихваћен на састанку Редакције 22. марта 2026. године.